

THE ROLE OF THE CATEGORIAL ADJECTIVE IN THE TERMINOLOGICAL SYNTAGM

Doina Butiurca

Assoc., Prof., PhD., Hab. Dr., Faculty of Technical and Human Sciences, Târgu-Mureș,
Sapientia University of Cluj-Napoca

Abstract: The concept is a mental construct that contributes to the ordering of individual object in the outer world. The terminological syntagm allows for realization of differences/oppositions of conceptual units of the real world objects and/or of the abstract reality. In theory, the categorial adjective adds a certain type of information/a certain conceptual feature through its capacity to individualize the object denominated by the noun. It is the assertion we start from in our research. The role of the categorial adjective, patterns of actualization of distinctive features through the categorial adjective, the role of the categorial adjective in structures with interdisciplinary terms are a few of our research intentions. One of the conclusions of our research is that, though to an infinitely smaller extent than the qualifying adjective, the conceptual sphere of the categorial adjective presents certain degrees of conceptual/specialised openness.

Keywords: categorial adjective, terminology, syntagm, actualization, concept.

Procesul de dezambiguizare este unul motivat, niciodată arbitrar, realizat în funcție de competența științifică/ conceptuală și lingvistică a terminologului. Acesta are capacitatea de a propune termeni care pot desemna o nouă percepție a realității, o denumire pentru un obiect/fenomen, ce poartă deja un nume. În procesul de dezambiguizare sunt utilizate multiple resurse lingvistice și procedee de creație adaptate, convertite nevoii de denominare. Mecanismele folosite pentru exprimarea diferențelor conceptuale nu pot fi detașate de expresia lingvistică obligând de exemplu, la respectarea modalităților de formare a cuvintelor (derivarea, compunerea, calcul lingvistic/ semantic s.a.m.d.), la respectarea acordului. Cu toate acestea, mărcile lingvistice de dezambiguizare au scopuri diferite. Termenul nou format este necesar să dea nume, după regulile univocității unui concept nou, să marcheze opoziția de caracteristică și nu în ultimul rând, să se adapteze unui sistem coerent al denominației pentru a individualiza un domeniu al științei.

Rolul adjectivului categorial

Conceptul este o construcție mentală care contribuie la ordonarea obiectelor individuale ale lumii exterioare. Sintagma terminologică permite realizarea diferențelor/ opozițiilor dintre unitățile conceptuale ale obiectelor *lumii reale* și/ sau ale *realității abstracte*. Teoretic, adjectivul categorial adaugă un anumit tip de informație/ o anumită trăsătură conceptuală prin capacitatea de a individualiza referentul denumit prin substantiv. Aici se impune o diferență: conceptul general, având caracteristici pertinente poate denumi o întreagă clasă de obiecte; adjectivul categorial utilizat în structura sintagmei terminologice individualizează obiectele unei clase aparținând realității concrete sau abstracte, interne sau externe, individuale sau colective (v. M.Teresa Cabré 1998:168). Așa, de exemplu, în sintagmele „plată anticipată”, „plată

compensatorie” „plată declarată”, „plată forfetară”, „plată integrală”, „plată neefectuată” adjectivale categoriale individualizează un ansamblu de trăsături distinctive ale conceptului generic :Plată = „sistem, mod după care se plătește/ achitare/ depunere/ vărsare”(DEX)

Din definiția de dicționar rezultă că adjectivelor *categoriale- declarată, forfetară, integrală, neefectuată* - le revine rolul de a marca relația de opoziție dintre numeroasele caracteristici ale conceptului generic. Dacă în gramatica tradițională, raportul de dependență dintre substantiv și adjectiv caracterizează sintaxa, semantica și morfologia adjectivului, în terminologie, rolul adjectivului este de a introduce opoziții de natură conceptuală în interiorul clasei de obiecte denumite de conceptul generic. Adjectivalele categoriale au rolul de a scoate conceptul din sfera generalului: plată forfetară = „Care este dinainte stabilit la o sumă globală și invariabilă”(DEX)

În procesul de terminologizare, conceptul general se impune cu toate trăsăturile esențiale, secundare, marginale, interdisciplinare; se impune cu anularea variațiilor de expresie ale acestor caracteristici și implicit, cu anularea relațiilor de opoziție, la nivel global. A se compara(v. *Dicționar de termeni economici* 2013):

1. credit (generic) cu: credit adițional, credit bancar, credit comercial, credit confirmat, credit divizibil, credit global, credit ipotecar, credit lombard etc(concepte specifice);

2. piață (generic) cu: piață bursieră, piață condiționată, piață fluctuantă, piață interbancară, piață ipotecară, piață liberă, piață mondială, piață unică etc(concepte specifice).

Termenul *credit* utilizat în DEX și/sau în dicționarele specializate cu/ sau fără mărci diastratice desemnează un conținut conceptual cu numeroase trăsături existente în mod latent, la nivelul specializărilor (adițional, bancar, comercial, confirmat, divizibil, global etc). Relațiile de opoziție, dezambiguizarea se realizează numai în sintagme terminologice cu adjective categoriale (credit adițional, credit bancar etc).La fel și termenul *pieță* s.c.l.

Rolul adjectivului categorial este de a marca opoziția între concepte de același nivel. O „descriere” exhaustivă a unui concept este necesar să ia în considerare acel demers care permite marcarea opozițiilor dintre concepte de același nivel ierarhic. Un *credit adițional* este un credit: care poate completa un împrumut acordat anterior unei personae fizice/ juridice;

care modifică un împrumut acordat anterior unei personae fizice/ juridice;(on line).

Un *credit ipotecar* este un credit:

în care proprietatea servește drept garanție a rambursării;

în care se impun condiții de remunerare a capitalului- dobândă;

în care există termene/ scadențe de rambursare;

în circumstanțele în care datorită nerespectării clauzelor contractuale debitorul își poate pierde proprietatea.(v. *Dicționar economicon line*).

Un *credit lombard* este un credit:

care a fost deschis de o bancă;

care are drept garanție efecte publice (titluri de rentă, acțiuni, obligațiuni etc) aparținând clientului;

Observăm că exprimarea unei trăsături conceptuale într-un ansamblu de concepte specifice, impune sistematic diferențele dintre concepte.Vorbim despre un sistem conceptual organizat de adjective categoriale în jurul unui concept general. Analiza celor trei concepte ne permite următoarele concluzii:

conceptele specifice au caracteristici comune prin conceptul general care le încadrează în același câmp noțional (credit= împrumut acordat unei personae fizice sau juridice, în anumite condiții); prin intermediul adjectivelor categoriale se stabilesc relații de opoziție cu rol în dezanbiguierea trăsăturilor conceptuale. Majoritatea conceptelor supraordonate, generice au numeroase caracteristici în plan conceptual. Se organizează și/ sau se reorganizează, în funcție de anumite trăsături ale subclasei, ale ordinului, speciei etc.

Tipare de actualizare a trăsăturilor distinctive prin adjectivul categorial

În terminologie, adjectivul categorial, spre deosebire de adjectivul calificativ (utilizat în limba comună, omniprezent în discursul beletristic) actualizează o trăsătură distinctivă a conceptului, fără a indica gradul de realizare a caracteristicii. Există două tipare: 1. adjectivul actualizează trăsăturile distinctive cu rol de restrângere a referinței generice a conceptului și/ sau a definiției. Adjectivul categorial reprezintă una dintre strategiile lingvistice, conceptuale și de sens prin intermediul căreia se realizează această restrângere, la nivelul sintactic al structurilor: Cg(concept generic) + Adj. (trăsătura distinctivă). De exemplu: în „strategie economică”, „strategie comercială”, „strategii economice ale întreprinderii”, rolul adjectivului „comercială” este acela de a restrânge referința elementului generic, tot așa cum rolul substantivului este de a restrânge referința „economică” (din „strategie economică”). Observăm în exemplele discutate că adjectivul categorial (asemenea substantivului în cazurile oblice și/ sau în acuzativ) este un element forte al desemnării trăsăturilor conceptuale.

2. Adjectivul actualizează trăsăturile distinctive (intrinseci și extrinseci) cu rol de identificare a conceptului.

2.1. Actualizarea trăsăturilor intrinseci se realizează prin serii având diferite dezvoltări, în funcție de caracteristicile clasei de obiecte, în interiorul raportului termen - imagine mentală a obiectului (concept). Rolul adjectivului categorial este fundamental în exprimarea anumitor proprietăți ale obiectelor: formă (oval, pătrat), culoare (brun, roșcat), proces (calibrat, rulat, asanat), tip de acțiune, dimensiuni spațiale sau temporale etc.

În cazul în care referentul este concret, precizarea trăsăturilor distinctive este absolut obligatorie la realizarea unei descrieri exhaustive a conceptului.

În metaforele terminologice - „bloc alveolocapilar”, „bloc atrioventricular”, „bloc cardiac”, „bloc fascicular”, „bloc funcțional” - sunt actualizate trăsături intrinseci necesare descrierii complete a conceptului medical:

a. „bloc alveolocapilar”

trăsături intrinseci: tulburare a difuziunii gazelor respiratorii; nu afectează homeostazia gazelor respiratorii; se realizează la nivel alveolocapilar.

b. „bloc atrioventricular”

trăsături intrinseci: blocare a propagării influxului electric între atriu și fasciculul His; caracter intermitent sau permanent.

c. „bloc cardiac”

trăsături intrinseci: încetinirea sau întreruperea propagării potențialelor electrice ale inimii; complet/incomplet.

d. „bloc fascicular”

trăsături intrinseci: întreruperea conducerii fasciculare; la nivelul ramurii stângi a fasciculului His.

Adjectivele categoriale (alveolocapilar, atrioventricular, cardiac, fascicular etc) marchează contextual, specificitatea morfo-anatomică (bloc cardiac=bloc specific zonei inimii).

2.2. Trăsăturile extrinseci ale unui concept au fost teoretizate de Maria Teresa Cabré astfel: „Les caractères extrinsèques d'un concept, par rapport aux intrinsèques, sont externes à sa définition comme classe fonction: origine; destination; localisation; inventeur etc” (Maria Teresa Cabré 1998:171). Așa de pildă, conceptul desemnat prin termenul „stocare de mărfuri” are în limbajul comercial, trăsătura extrinsecă „a face stocuri de mărfuri, de materii prime etc// într-un depozit”. Datorită faptului că nu există un obiect concret (depozit material), specific domeniului informaticii, trăsătura extrinsecă a termenului comercial este utilă unei descrieri exhaustive în informatică: „stocare în cloud”. Sintagma terminologică este relevantă pentru precizarea a două tipuri diferite de locații pe care cele două domenii le utilizează: locația materială (pentru stocarea de mărfuri), locația virtuală (pentru stocarea de documente importante, imagini sau fișiere de backup într-o rețea unde informațiile sunt păstrate pe mai multe servere virtuale, nu pe servere dedicate). Locația/ localizarea este trăsătura extrinsecă a conceptelor date. Așa cum se poate observa, trăsăturile extrinseci ilustrează și caracterul interdisciplinar al termenilor. Numeroase concepte din domeniul fizicii (Legea lui Ohm etc), al chimiei (Tabelul lui Mendeleev etc), al medicinei au caracteristici extrinseci legate de inventator. Indexul de personalități existent în *Dicționar farmaceutic (Dicționar farmaceutic, Dumitru Lupuleasa, Ileana Popovici, Lăcrimioara Ochiuz 2014, Polirom)* cuprinde peste 390 de concepte a căror trăsătură extrinsecă este numele personalităților din domeniul medico-farmaceutic.

Rolul adjectivelor categoriale în structuri cu termeni interdisciplinari

Termenul prin care un concept se exprimă poate fi interdisciplinar. Să luăm spre exemplu, termenul „pompa”. Tot caracter interdisciplinar au în uzaj și termenii „bloc”, „blocaj”, utilizați în limbaje diferite: med. „bloc cardiac” „blocaj renal”; constr. „bloc-turn”; mec. bloc-motor etc. Rolul compatibilității conceptuale a trăsăturii distinctive desemnate prin adjectiv are o relevanță majoră și implică o problemă de competență. Pentru semantică și terminologie „interdisciplinaritatea începe acolo unde specialistul unui domeniu cunoaște o parte dintre proprietățile conceptelor de care are nevoie în interacțiunea lui profesională cu utilizatorul privilegiat al acestor concepte. Ea este posibilă prin tolerarea unei limite a conceptualizării comune la un prag sub care partajul sarcinilor nu ar fi productiv” (Leart 1997:7). Astfel, studiul semantic al termenilor „pompa” „bloc”, „blocaj” obligă terminologul la a stabili dacă în trecerea de la o disciplină la alta (de la limbajul tehnic la limbajul medical) este vorba despre unul și același concept sau nu.

Din perspectiva semanticii lexicale, termenul poate fi analizat sub aspectul semnificatului lingvistic (în tradiție saussureană), nu sub aspectul conceptului. Astfel, conform DEX „pompa” este definit ca „instrument sau mecanism care servește (înăuntru sau dinauntru) unui fluid”. Această caracteristică semasiologică are avantajul de a putea constitui baza, permanența proprietăți semantice, capabilă să genereze crearea de cunoștințe/ informații în numeroase domeniile specializate. Pornind de la acest „prag” semantic se realizează „partajul” domeniilor:

teh. „pompa” – „Mașină de forță sau aparat compus de obicei dintr-un cilindru cu piston, manevrat cu mână sau acționat mecanic, folosit pentru a deplasa sau a comprima un fluid; //mașină de forță, agregat la deplasarea unui fluid dintr-un anumit spațiu într-altul.”(DT); med. „pompa” – 1. „Pompă ionică” – „Denumire generică pentru sistemele de transport activ de la nivelul membranelor celulare”; 2. „Pompă peristaltică” - „Dispozitiv care permite pomparea

unui lichid printr-un sistem de tuburi prin contractarea și relaxarea alternativă a acestora, debitul de lichid pompat fiind reglabil”; „Pompă de protoni” – „Denumire generică pentru sistemele de transport de protoni la nivelul membranelor celulare...”(DM 2007:830).

Situația este identică și în cazul substantivului „bloc” definit în DEX „Bucată mare dintr-o materie solidă și grea, masă solidă dintr-o singură bucată” și a substantivului „blocaj” a cărui trăsătură de sens este aceea de „blocare”(DEX). Proprietatea semantică de „bucată din..”, ca și a aceea de „blocare” este fundamentală constructelor conceptuale: stomat. bloc – 1. „masă de material”; 2. „Termen generic pentru anestezia regională.”; 3. „Fragment de țesut inclus în celoidină sau parafină în vederea obținerii de secțiuni pentru examenul histologic”(DM 2007: 254): „bloc vertebral”, „bloc sinoatrial”, „bloc fascicular”, „bloc neuromotor”;// constr. „blocturn”;// mec. „bloc-motor”;// geog. „bloc-diagramă” etc

Termenul medical „blocaj” „definește încetarea bruscă a funcției unui organ”(DM 2007:255); med. „blocaj articular”; med. „blocaj ganglionar”, med. „blocaj metabolic”, med. „blocaj renal” etc.

O primă observație care se impune în exemplele discutate este că substantivul care exprimă noțiunea generală nu admite decât adjective și/ sau substantive aparținând domeniului definit prin acest termen, sau unor domenii conexe (interdisciplinare/ transdisciplinare): în domeniul medical, conceptul „pompă” admite adjective și/ sau substantive ce restrâng referința noțiunii generice prin trăsături specifice medicinei: „pompă ionică”, „pompă peristaltică”// „pompă de insulină”, „pompă de calciu”, „pompă de protoni”, „pompă de sânge”, „pompă de sodiu” etc. Același concept general va atrage în limbajul tehnicii adjective și/ sau substantive care vor restrânge referința noțiunii generice la domeniul tehnic: pompă hidraulică, pompă submersibilă// pompă de vacuum, pompă de injecție etc. Fiecare domeniu specializat impune un grad absolut de compatibilitate conceptuală și referențială între elementele de structură ale unei sintagme terminologice

Cea de-a doua observație privește statutul adjectivelor categoriale. Chiar dacă, într-o măsură infinit mai mică decât adjectivele calificative, sfera conceptuală a adjectivelor categoriale prezintă anumite grade de deschidere conceptuală/ specializată. Este o caracteristică manifestată în posibilități de combinare ale unuia și aceluiași adjectiv, la nivelul mai multor domenii: adjectivele „ionică, peristaltică, ”din „pompă ionică”, „pompă peristaltică” sunt univoce, inerente conceptului medical desemnat de termenul „pompă”. Categoriulul „...ionic” este utilizat însă și în arhitectură, ca trăsătură distinctivă a stilului, în sintagme ca: „ordin ionic”, „stil ionic”, în chimie, fizică, geografie: Marea Ionică, Insulele Ionice etc. La fel, adjectivele „vertebral, sinoatrial, fascicular, neuromotor” din sintagmele: „bloc vertebral”, „bloc sinoatrial”, „bloc fascicular”, „bloc neuromotor” restrâng referința conceptului generic, impunându-se ca marcatori deosebit de puternici ai sensurilor, în domeniul medical. Gradul de deschidere specializată este dat de utilizarea acestor categorii în domenii conexe, dintre care, anatomia, biologia, zoologia, psihologia: „coloană vertebrală”, „handicap neuromotor”, „nod sinoatrial” etc. Vorbim despre aceeași capacitate de deschidere conceptuală a adjectivelor categoriale și la nivel intradomenial: „cardiac” și „renal” din sintagmele „bloc cardiac” „blocaj renal” pot fi utilizate ca trăsături distinctivă și la formarea altor concepte medicale: „insuficiență cardiacă”, „masaj cardiac”; „insuficiență renală” etc. Utilizarea adjectivelor categoriale este determinată/ obligatoriu legată conceptual de conținutul noțiunii generice, spre deosebire de adjectivul

calificativ, de exemplu, care poate rămâne relativ indiferent la conținutul lexical al substantivului, având posibilitatea de a se realiza printr-un număr nedeterminat de substantive.

Cea de-a treia observație este referitoare la faptul că interdisciplinaritatea terminologică se poate manifesta și la nivelul categoriilor. Adjectivul categorial cu rol de restrângere a referinței elementului generic se caracterizează prin faptul că desemnează trăsături conceptuale distinctivă aparținând cel puțin, la două domenii științifice. În funcție de modul în care se intersectează în domeniile științifice, putem distinge: adjective categoriale intradisciplinare (se intersectează în interiorul unui domeniu), adjective categoriale interdisciplinare (se intersectează între domenii mai mult sau mai puțin conexe). Categoriale desemnând trăsături intrinseci ale unui referent din anatomie, chimie, fizică etc se găsesc diseminate în aproape toate domeniile/subdomeniile medicale. Câtă anatomia de exemplu, ca trăsături distinctivă și cât primește domeniul medical la nivel interdisciplinar? Anatomia este principalul domeniu donator pentru medicină, fapt ce îi conferă statutul de disciplină *fundamentală*. Inventariem în acest sens, nu atât termeni din anatomie, folosiți în medicină, cât mai ales sensurile acestora, identificabile la nivelul adjectivelor categoriale: 1. termeni de diagnostic: cerebro-vasculară, uretrală, piloric/ă (tulburare cerebro-vasculară, stenoză uretrală, stenoză pilorică); 2. termeni terapeutici: renală, peritoneală, gastric (dializă renală, dializă peritoneală, lavaj gastric); 3. termeni chirurgicale: endoscopic/ă, urologic, gastric/ă, hepatic/ă, intraocular (chirurgie endoscopică urologică, rezecție gastrică, lobectomie hepatică, implant intraocular de cristalin); 4. teste de diagnostic: gastrointestinală/ă, abdominală/ă (endoscopie gastrointestinală, sonografie abdominală); 5. teste și proceduri: intravenos/oasă, renală/ă (pielograma intravenoasă, angiogramă renală). Observăm schimbarea sensului unui același concept în transferele sale de la un domeniu la altul. Adjectivele categoriale au dublu rol: realizează o descriere completă a conceptului corespunzător prin actualizarea exhaustivă a trăsăturilor intrinseci și/sau extrinseci; 2. contribuie la dezambiguizarea sensurilor specifice subdomeniului/ ramurii. Adjectivul „renală” – monomembru - este un termen migrator. Operează numeroase modificări de sens prin trecerea de la sintagme aparținând subdomeniului „Terapeutică” (dializă renală) la subdomeniul „Teste și proceduri” (angiogramă renală).

BIBLIOGRAPHY

Dicționar explicativ al limbii române, ediția a II-a, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1982.

Dicționar Medical (DM), Valeriu Rusu, București, Editura Medicală 2007.

Doina Butiurca, Attila Imre, Druță I., *Dicționar de termeni economici I*, Editura Universitară, București, 2013.

Dumitru Lupuleasa, Ileana Popovici, Lăcrimioara Ochiuz, *Dicționar farmaceutic*, Polirom, 2014.

Bahnaru, Vasile, *Mutații de sens: cauze, modalități, efecte*, Chișinău, Editura Știința, 1988.

Cabré, Maria Teresa, *La terminologie*, traducere din catalană, Monique C. Cormier și John Humbley, Armand Colin, Les Presses de l'Université d'Ottawa, Armand Colin, 1998.

Eugen Coșeriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, în volumul *Omul și limbajul său. Studia lingvistica in honorem Eugenio Coșeriu*, AUI, III.e, tomul XXXVII-XXXVIII, lingvistică, 1991-1992.